

Postfață

IOAN-AUREL POP

Autorul acestei cărți este, de circa douăzeci de ani, o prezență constantă în câmpul cercetărilor de istorie ecleziastică a românilor și a Europei Central-Orientale, cu specială privire asupra epocii medievale și moderne. Prezența aceasta a fost mereu, ca formă, extrem de discretă, încărcată de o cuminenție în sensul său vechi (= înțelepciune), lipsită complet de „semeție”, cum ar spune cronicarii. Ea s-a consumat în umbra, de fapt în lumina, marilor biblioteci și arhive, în îndelungate și, cel mai adesea, fructuoase căutări. A fost și este o muncă de benedictin. Ca fond însă, investigațiile profesorului Alzati legate de români și de biserica/bisericile lor au avut și au o forță extraordinară, pe care numai necunoscătorii și cei superficiali nu pot s-o perceapă. Această forță de convingere este intrinsecă, deoarece opera vorbește prin sine și este un monument dedicat erudiției și adevărului. Dar cine nu cunoaște decât opera, și-ar putea închipui poate că distinsul profesor și istoric ecleziastic este un om sever, excesiv de sobru, închis în sine și în studiile sale, modelat după o anume rigiditate a înaltelor academii savante prin care a trecut. Nimic mai fals! Deși sobru, când este cazul, și erudit până la elaborarea celor mai savante comentarii ale documentelor latine medievale, profesorul Alzati este un om de o căldură umană deosebită, atașat generoaselor idealuri umaniste și ale moralei creștine, înconjurat de discipoli formați grație maestrului lor. El este o prezență vie, după 1989, în viața științifică și cultural-bisericească a României și, mai ales, a Transilvaniei. Ni-l amintim, de pildă, în octombrie 1997, la Blaj, pășind cu emoție și sfioșenie pe urmele vrednicilor noștri antecesori care au

făurit Mica Romă, cu ochii strălucind de înălțare spirituală, în momentul când sicriul cu trupul lui Inochentie Micu se întorcea în sfârșit în pământul patriei, după dorință, în așteptarea obșteștii învieri. Era, în acel început de toamnă transilvană, multă blândețe și iubire în toată făptura sensibilă a distinsului istoric, care înțelegea deplin nu numai soarta și rosturile Bisericii Greco-Catolice, ci și specificul național românesc, clădit pe întrepătrunderea dintre latinătate și lumea bizantină.

În ce împrejurări a putut un astfel de savant italian să se apropie de studiile românești și de România? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să facem o incursiune în biografia intelectuală a lui Cesare Alzati. Născut la 30 martie 1945, la Milano, domnia sa a urmat cursurile secundare la liceul fraților barnabiți și apoi secția de studii clasice a faimoasei Universități Catolice din același mare centru al Lombardiei. Încă din acei ani ai adolescenței, a început cursuri sistematice de limbă română, chiar la Milano, cu un profesor de excepție, anume părintele greco-catolic Mircea Clinet (în prezent, preot unit al românilor din New York). Acesta a știut să-i însușească tânărului învățatul temeinic cunoștințe nu numai de limbă română, ci și de istorie și cultură românească, precum și acel spirit de înțelegere și de deschidere pentru romanitatea orientală și pentru specificul românilor. După un stagiul la universitatea etiopiană de la Asmara (1971-1973), unde a predat istoria medievală și istoria creștinismului, profesorul Alzati a revenit la Milano. Aici, sub îndrumarea savantului Luigi Prosdocimi, a beneficiat de o bursă de perfecționare științifică la Institutul de Studii Istorice și Religioase al aceleiași Universități Catolice. După noi stadii didactice și de cercetare la universitățile din Parma și Milano, Cesare Alzati este numit profesor la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Pisa (1979), vechi și prestigios așezământ de cultură, pe care profesorul îl slujește și astăzi cu devotament constant. Aici, în cadrul Departamentului de Istorie (Corso di Laurea in Storia), domnia sa predă cursuri de istoria bisericii, de istoria liturghiei și de istorie bizantină. Invitat ca profesor la Studio Teologico Interdiocesano della Toscana Orientale, membru al Acade-

miei din San Carlo, devenit singurul membru laic al Congregației de Rit Ambrozian sau membru al Societății Istorice Pisane, autorul prezentului volum s-a afirmat ca o marcantă personalitate în cercurile științifice de istorie și de istorie ecleziastică.

Direcțiile principale de cercetare, validate printr-o serie de cărți și studii, s-au referit la istoria instituțională a bisericii și la dezbaterile doctrinare din lumea creștină, la evoluția diocezei de Milano și la tradiția și liturghia ambroziene, integrate în istoria ecleziastică italiană și, în fine, la istoria bisericească a spațiului românesc și a Europei Central-Orientale. În ceea ce privește istoria bisericilor creștine și chestiunile doctrinare, profesorul Alzati a studiat biserica în ansamblul său, așa cum au gândit-o iluștrii ei părinți, a cercetat în mod obiectiv schismele din cadrul său, mai ales cea care a separat Apusul și Răsăritul, dar a studiat și încercările de unire și unirile din interiorul bisericii creștine, convins că diversitatea riturilor trebuie să conducă la unitate creștină și nu la dezbinare. Profund cunoscător al bisericii și apoi al bisericilor orientale, Cesare Alzati a restituit în mediile italiene, papale și occidentale o suită de adevăruri despre lumea răsăriteană europeană și despre valorile sale. A făcut-o cu știință și conștiință, cu respect pentru adevăr și pentru tradițiile „celuilalt” sau, în limbaj creștin, ale aproapei lui său.

Cercetarea diocezei de Milano, numite și ambroziene (de la numele Sfântului Ambrozio), a tradiției și liturghiei acestei biserici a fost nu doar temă de cercetare, ci și subiect apropiat sufletului istoricului și teologului, născut într-un mare centru al creștinismului mondial, cum a fost vechiul Mediolanum. Cesare Alzati nu s-a apropiat însă de tema citată din perspectiva istoriei locale, ci din cea a istoriei europene, începând cu finalul lumii antice până în perioada contemporană. Istoricul a dovedit că Ecclesia Ambrosiana a știut, de-a lungul timpului, să fie o emblemă a tradiției și specificității sale, încadrate în strânsă comuniune cu Roma și cu alte scaune mitropolitane.

În ceea ce privește trecutul ecleziastic și cultural al spațiului românesc, se poate afirma că istoricul italian s-a apropiat de el grație acelor

temeinice cursuri de română din tinerețe, în timpul cărora i s-a insuflat și gustul pentru înțelegerea unei civilizații, dar și grație cercetării temeinice a istoriei bizantine și a bisericii orientale. Românii i-au apărut autorului nostru dintru început un caz unic, extrem de interesant, pentru că erau singurul popor de origine romană, vorbitor de limbă neolatină, dar de credință ortodoxă. Românii erau, astfel, o punte între cele două jumătăți frânte ale continentului. Nu întâmplător, cartea de căpătâi despre români a profesorului Alzati se cheamă Terra romena tra Oriente e Occidente... și pune în lumină o înțelegere superioară și o reconstituire de excepție a secolului XVI românesc, în cadrul său firesc al Europei Central-Orientale.

Studiile cuprinse în prezentul volum, selectate cu grijă de autor și pregătite pentru ediția lor românească, cu profesionalism și acribie, de tânărul istoric Șerban Turcuș, reflectă toate marile direcții de cercetare evocate mai sus, cu accentul grav pus pe istoria ecleziastică a spațiului românesc, privit ca parte integrantă a Europei Centrale și Sud-Estice.

Primul studiu definește, din punctul de vedere al istoriei ecleziastice, cei doi termeni fundamentali cu care se operează de obicei, anume creștinătatea occidentală și creștinătatea orientală, și urmărește geneza istorică a celor două concepte și a realităților adiacente lor. Autorul pornește de la caracterul unitar al creștinătății europene, subliniază apăsata această unitate perpetuată chiar și doctrinar peste secole, dar nu se sfiește să remarce liniile deosebitoare care s-au trasat și s-au acumulat între Apus și Răsărit. Sunt evocate în mod pertinent marile momente de cezură între cele două biserici în secolele XI-XII, mai ales Cruciada a IV-a (1202-1204), care a adâncit separația dintre Roma și Constantinopol. Autorul atrage atenția că noțiunea de Christianitas s-a născut din experiența istorică a Occidentului latin și că utilizarea sa cu referire la lumea orientală europeană presupune anumite delimitări și precauții. Accentul final este pus însă pe moștenirea comună și pe contactele care leagă realitățile așa-numitei Christianitas latine de civilizația iradiată de la orașul lui Constantin, în procesul numit de Iorga – cu o metaforă

atât de expresivă – Bizanț după Bizanț. A doua direcția mare de cercetare este ilustrată de studiul următor, pus sub semnul generos al acelei Scientia Ambrosiana. Se tratează aici, cu spirit de discernământ și cu aleasă erudiție, pluralitatea tradițiilor din cadrul comuniunii generale a bisericilor, așa cum este ea reflectată de unele izvoare milaneze din secolele X-XI. Biserica din Milano, al cărei mare episcop dătător de personalitate și de misiune istorică a fost Ambrozie (374-397), îi apare istoricului Cesare Alzati ca depozitară a unei bogate tradiții proprii. Prin acest studiu – prezentat în Aula Magna a universității napocense, cu ocazia primirii sale, în iunie 1998, printre nemuritorii doctori honoris causa – profesorul Alzati aduce un cuvânt de prețuire pluralității bisericilor creștine și tradiției orientale. El consideră concepția ecleziologică milaneză concordantă cu percepția Orientului, atunci când ea reinterpretează principiul petrin în ceea ce privește apostolicitatea. Prin aceasta, biserica din Milano apărea între scaunele episcopale cele mai vechi și mai ilustre ale lumii creștine, fiindcă Ambrozie era definit, alături de Petru, Iacob și Ioan, drept „stâlp al Bisericii”.

Mănunchiul de studii românești, elaborate constant din perspectivă central- și sud-est-europeană de Cesare Alzati, începe cu o cercetare plasată sub semnul raportului dintre etnie și universalism. Este vorba despre termenul general de Romanus, așa cum s-a perpetuat el apoi sub forma numelui etnic dat poporului lor de către românii înșiși. Autorul, în urma mărturiilor analizate, se raliază concluziei că termenul de rumân/român închide în sine semnificația continuității romane pe teritoriul Daciei. În plus, se subliniază, pe bună dreptate, că după unirea cu biserica Romei și prin mișcarea iluministă ardeleană, numele etnic al românilor, moștenit din latinescul Romanus, se reînscriseră oficial în patrimoniul comun de cultură al latinității. În continuare, pe urmele unor antecesori de marcă, precum Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu, Șerban Papacostea sau Adolf Armbruster, istoricul italian cercetează conștiința etnico-religioasă a românilor în epoca umanistă și ajunge la opinia că nașterea medievală a românilor, spre finalul evului

mediu și în zorile epocii moderne, și-a bazat și afirmat identitatea pe ecourile romanității, îmbinate cu modelul bizantino-slav. La capitolul interferențelor dintre Occident și Orient, este plasată și influența cretano-venețiană în viața religioasă a Țărilor Române în perioada de după Conciliul de la Trent. Este adusă în prim-plan personalitatea episcopului Bernardino Quirini, de origine italo-cretană, care a păstorit în Țara Românească și în Moldova, la cumpăna secolelor XVI și XVII. Provenit dintr-o lume în care riturile roman și bizantin conviețuiau relativ pașnic, înaltul prelat s-a dovedit un înțelept și un moderat în multe chestiuni – inclusiv cea a căsătoriei preoților catolici – în care influența bisericii ortodoxe majoritare era evidentă. Problematika aceasta este reluată dintr-o altă perspectivă în studiul următor, dedicat raporturilor dintre Reformă, Reforma Catolică și Ortodoxie, pe pământul românesc, în a doua parte a secolului XVI. Temă majoră, tratată pe larg în amintita lucrare dedicată de autor la începutul anilor '80 istoriei Țărilor Române, ea trădează apetitul lui Cesare Alzati pentru aceste perioade și lumi de interferență, de reasezare a societății sub semnul unor noi curente de gândire. Autorul pornește de la situația politică și confesională diferită a celor două principate române extracarpatiche în raport cu Transilvania. El nu poate să nu remarce imensa masă românească și ortodoxă supusă aristocrației ungare și patriciatului săsesc, într-o Transilvanie ajunsă predominant protestantă la nivelul națiunilor politice, alături de elementele catolice, influențate mai mult de ortodoxie decât de Reformă, din orașele muntene și moldovene. Se evidențiază, mai ales pentru spațiul românesc extracarpatic, dincolo de unele dezordini și chiar conflicte, caracterul benefic al unor dispute teologice, îmbogățirea unui anumit patrimoniu cultural, starea de toleranță reală între cei sortiți să conviețuiască, stare patronată în anumite perioade chiar de autoritățile de stat din Moldova.

Următoarea serie de studii cu largi implicații românești se apropie tot mai mult de epoca noastră și de marile sale probleme. Astfel, abordându-se istoriografia unirilor religioase, sub semnul raportului dintre

istorie și teologie, se vizează în final cele mai recente evoluții din România, privitoare la rostul și rolul Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice), legalizate în fine, după patru decenii de interdicție și de prigoană comunistă. Autorul face apel la o nouă istoriografie dedicată unirilor, dezbărată de spirit partizan și realistă, pretinzând că este necesară o distincție clară între unirea florentină (1439) și uniriile posttridentine. Existența unirilor – spune, printre rânduri, autorul – mărturiseste diversitatea riturilor care trebuie respectate, într-o lume dornică de înțelegere și însetată de dialog. În continuare, se încearcă – prin alte instrumente decât cele utilizate de Lucian Blaga, de pildă – definirea matricei religioase și culturale a identității naționale românești sau a specificului național. Autorul pornește în chip ingenios de la noțiunea de „legea noastră” sau „legea românească”, noțiune utilizată în scrierile secolului XVI transilvan, pentru a coborî apoi în timp până pe la 1200 și a investiga noul cadru creat după unirea cu biserica Romei. Romanitatea, ortodoxia, tradiția bizantino-slavă îi apar autorului drept pilonii pe care s-a clădit specificul românesc, specific revigorat prin augmentarea moștenirii latinității, după reluarea legăturilor directe, instituționale, cu Roma, pe la 1700. Transilvania devine, în ochii istoricului, nu numai depozitarul vechii tradiții daco-romane și creștine a românilor, ci și promotoarea emancipării naționale și a specificului românesc. Studiul următor este o pledoarie pentru rolul Europei Central-Orientale de punte de legătură în reflecția ecleziologică prezentă și viitoare. Se pornește de la un eveniment științific românesc și clujean, anume Colocviul Internațional cu tema Etnie și confesiune în Europa Centrală și Orientală, organizat de către Universitatea „Babeș-Bolyai” în iunie 1995, sub direcția științifică de marcă a profesorului Pompiliu Teodor, membru corespondent al Academiei Române. Cesare Alzati crede că noua ambianță de dialog ecumenic din ultimii ani se datorează și prezenței pe scaunul pontifical a unui papă – Ioan Paul al II-lea – venit din interiorul realităților Europei Central-Orientale. În fine, cel din urmă studiu al prezentului volum se dorește un omagiu adus mitro-

politului Nicolae al Banatului, prin prisma unei analize de text, anume a discursului rostit de înaltul ierarh ortodox în catedrala unită din Lugoj, la 5 mai 1996, cu prilejul înscăunării noului episcop român greco-catolic, Alexandru Mesian. Cesare Alzati, cu un fin simț de observație a peisajului spiritual românesc contemporan, a înțeles imediat că mitropolitul Nicolae este un „mărturisitor al adevărului” și că, deși mesajul său realist de înțelegere și de deplângere a martiriului unei biserici-surori pare astăzi izolat, este aproape vremea când exemplul ierarhului bănățean va trebui să rodească iubire creștină și concordie între fiii aceluiași neam.

Prin aceste din urmă studii, profesorul italian se dovedește un vizionar, cu enormă încredere în viitorul românilor, în puterea lor de regenerare spirituală și de participare la viața comună europeană și creștină. El vede calea înțelegerii universale europene și creștine nu într-o iluzorie unitate, predicată mult de oamenii de bine, dar și de cei ce visau sau visează dominația și forța, ci într-o diversitate (a riturilor, bisericilor, culturilor etc.) menită să conducă la armonie, pe baza respectării specificului „celuilalt”, a personalității vecinului, a tuturor celor animați de idealurile moralei umaniste și creștine sau a celor dornici de conviețuire din afara marii familii a lui Iisus Hristos. În acest efort de înțelegere și de conviețuire, profesorul Alzati rezervă românilor, cel mai numeros popor din sud-estul Europei, un rol important, pe măsura civilizației lor, a trecutului lor de rezistență în vederea supraviețuirii, a marilor idei și curente europene care le-au modelat destinul. Istoricul a arătat cum vede acest rol nu numai prin lucrările elaborate de domnia sa, ci și prin calitatea sa de membru fondator și vicepreședinte al Asociației pentru Relații Culturale între Italia și România (ARCIR), de promotor al unei fructuoase colaborări științifice în domeniile istoriei, lingvisticii, filosofiei, științelor politice, între Universitatea din Pisa și cea din Cluj, prin sprijinul acordat în activitatea instituțiilor culturale românești din Italia, de la Veneția și Roma etc.

De aceea, Fundația Culturală Română și Centrul de Studii Transilvane și-au făcut o datorie de onoare de a publica acest mănunchi de

studii, cunoscute în mare măsură în lumea occidentală și pregătite acum spre a fi receptate și în mediile intelectuale românești. Volumul se adresează studenților și profesorilor de la facultățile de istorie, litere și teologie, indiferent de rit și confesiune, tuturor oamenilor de cultură. El este și un omagiu adus istoricului și profesorului Cesare Alzati de către națiunea română, pe care o prețuiește cu atâta generozitate și al cărei trecut îl studiază cu atâta pasiune și sete pentru adevăr.

BCU Cluj / Central University Library Cluj